

Osmanlı Filibesinde Kur'ân Kültürü (Tedrîsât/Tilâvet/Kırâat)

Öz: Araştırmada Osmanlı Filibesinde Kur'ân kültürü ele alınmıştır. Bu bağlamda makalede bahsi geçen yer ve zamandaki Kur'ân eğitim merkezleri ile tilâvetinin yanı sıra burada yetişen önemli kırâat âlimlerine değinilmiştir. İncelemenin amacı Filibe özelinde Osmanlı dönemi Balkanlar'ında mevcut Kur'ân kültürünü açığa çıkarmaktır. Bu meyanda öncelikle Osmanlı Filibesindeki Kur'ân eğitim merkezlerinden dârulkurrâlar ve sıbyan mekteplerine değinilmiştir. Makalede kaleme alınan bir diğer husus mezkûr beldedeki vakıfların vakfiyelerinde Kur'ân tilâvetiyle ilgili zikri geçen görev tanımlarıdır. Araştırmada Osmanlı Filibesinde meşhur kırâat âlimlerine de değinilmiştir. Mezkûr konular Filibe'yle alakalı çalışmalar, vakfiye incelemelerinin yanı sıra biyografik kaynaklardan elde edilen veriler aracılığıyla kaleme alınmıştır. Çalışmalar neticesinde o dönemde Anadolu'nun birçok yerinde dahi Filibe'deki Kur'ân merkezlerinin olmamasından yola çıkılarak Osmanlı'da Filibe'nin ve buradaki Kur'ân merkezlerinin son derece önemsendiği neticesine ulaşılmıştır.

Ahmet GÖKDEMİR*

ID

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kırâat, Tilâvet, Osmanlı, Filibe.

Quran Culture in Ottoman Filibe (Education/Recitation/Recitation Modes)

Abstract: This research examines the Quran culture in Ottoman Filibe. In this context, the Quran education centers, recitation practices, and notable recitation scholars who were educated in the region and period mentioned in the article are discussed. The purpose of this study is to reveal the Quran culture in the Balkans during the Ottoman period, specifically focusing on Filibe. Firstly, Quran education centers such as Darulkurras (House of Reciters) and Quran schools in Ottoman Filibe are discussed. Another aspect addressed in the article is the duties related to Quran recitation in the endowments of the existing foundations in the mentioned town. The research also mentions famous recitation scholars in The Ottoman Filibe. In review the importance of Filibe and the Quran centers in the region is greatly emphasized, especially considering that many places in Anatolia did not have Quran centers like those in Filibe.

Keywords: Quran, Recitation Styles, Recitation, Ottoman, Filibe.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'an-ı Kerim Okuma Ve Kıraat İlimi Anabilim Dalı. E-Posta: ahmetgokdemir81@hotmail.com - ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5436-0541>

Giriş

Bulgaristan'ın güneyinde kalan Filibe eski bir Osmanlı şehri olup bugünkü adı Plovdiv'dir. Osmanlı döneminin önemli Balkan şehirlerinden Filibe, zamanla cami, medrese vs. yapıları ve burada yetişmiş ilim adamlarıyla önemli İslâm merkezlerinden biri haline gelmiştir.¹ M.Ö. 342 yılında Makedon Kral II. Filip tarafından kurulan Filibe, 1203 civarında Bulgarlar'a geçmiş, 1361'de ise Lala Paşa komutasındaki kuvvetlerce Osmanlı'ya dâhil edilmiştir. Daha sonra Anadolu'dan getirilen Türk aileler buraya yerleştirilmiş, sonrasında da Filibe, Rumeli Beylerbeyliği'nin merkezi haline gelmiştir. Burası, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından yeni oluşturulan Şarkî Rumeli vilayetine katılmış, daha sonra 1885'te kurulan Bulgar Prenslığı'ne geçmiştir. Filibe, XX. yüzyıl ortalarına kadar cami, kilise ve sinagoglarının yanı sıra farklı dinî ve etnik gruplarıyla kozmopolit bir yapıya sahiptir. Günümüz Filibe'sinde ise Müslümanlar, şehrin yaklaşık % 6-7'sini oluştururlar.²

Filibe'de olduğu üzere Osmanlı'nın yüzyıllar boyunca farklı etnik ve dinî unsurları bir arada yaşatabilmesinde vakıfların rolü büyük olmuştur. Şöyle ki vakıfların hizmetlerinden neredeyse tüm Osmanlı tebaası faydalanmış, yine vakıflar aracılığıyla iktisadi manada refah, toplumun tüm kesimlerine yayılmıştır.³ Osmanlı Filibe'sine bakıldığında Kur'ân-ı Kerim tilâveti ve eğitimine dair faaliyetlerin de vakıflar sayesinde mümkün olduğu gözlemlenmektedir. Aşağıda Osmanlı Filibe'sinde Kur'ân eğitimi ve tilâvetine dair hususlara değinildikten sonra Filibeli kırâat âlimleriyle konuya devam edilecektir.

1. Filibe'deki Kur'ân Eğitim Kurumları

Filibe, Bulgaristan'ın kırâat ilmi bağlamında en gelişmiş yeridir. Şöyle ki Filibe'de 53 adet cami ve 7 tane de dârulkurrânın mevcudiyetinden bahsedilmektedir. O dönemde Anadolu'nun birçok yerinde bile Filibe'deki kadar kırâat ilmine dair eğitim merkezlerinin söz konusu olmaması, Osmanlı'nın Balkanlar'a verdiği değer açısından önemli bir yeridir. Bu müesseselerden Ulu Cami Dârulkurrâsı'nda Şeyhulkurrâ Gazzazzâde, kırâat-ı seb'a'ya dair öğretimde bulunurken Şehâbeddin Paşa Dârulkurrâsı'nda da mahiyeti bilinmemekle beraber her gün kırâate yönelik eğitim söz konusudur.⁴ Şeyhulkurrâ Mehmed Efendi (ö. 1078/1667), burada vaizlik ve şeyhulkurrâlık yapmıştır. O, talebelerine İslâmî ilimlere dair dersleri sonrasında

¹ Machiel Kiel, "Filibe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/79.

² Kiel, "Filibe", 80-82.

³ Mehmet Bulut-Mehmet Tuğrul, "Osmanlı Dönemi Rumeli Vakıfları ve Şehirleşme: Prizren ve Filibe Vakıfları Örnekleri", *XVIII. Türk Tarih Kongresi Ankara: 1-5 Eylül 2018* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022), 683.

⁴ Eyüp Coşkun-Ferhat Ensar, "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesinde Bulgaristandaki Bazı Kültür Merkezleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi* 17 (2001), 22; Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Devrinde Rumeli'de Kur'ân Tedrisi (Bulgaristan ve Yunanistan Örneği)", *Alanya Uluslararası Din Sempozyumu* (Elazığ: Asos Yayınevi, 2019), 89; Ahmet Gökdemir, *Evliya Çelebi'nin Gözüyle Osmanlı'da Kur'ân Kültürü (Tedrisat/Tilâvet/Örf-Âdet)* (İstanbul: Kitâbi Yayınları, 2019), 82.

özellikle de tefsir ve hadis alanında icâzet vermiştir.⁵

Filibe'deki dârukkurrâlardan bir diğeri Börekçizâde Hasan Çelebi Dârukkurrâsı'dır. Burası zikri geçen dârukkurrânın vakfına ait bir eser olup inşa tarihine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Mezkûr müessese Yeşillioğlu Camii yanında yer almaktadır.⁶

Şehâbeddîn Paşa Dârukkurrâsı'nda haftanın her günü ders verildiği söylenirken,⁷ belgelerde şeyhulkurrânın pazartesi ve perşembe günleri eğitim verdiği geçmektedir. Bu durum zamanla mezkûr dârukkurrâda kırâat eğitimine dair farklı icraların olduğunu göstermektedir. Burada ders veren şeyhulkurrâlardan biri de Hacı Ali Efendi'dir. O, Yüsufendizâde'nin talebesi olup daha önce hasbi olarak bu vazifeyi yürütürken, maddi durumunun zayıf olması hasebiyle, daha sonra dolgun bir yevmiye tahsisıyla göreve devam etmiştir. Öyle ki yevmiye olarak imam 5, müezzin 4 akçe alırken Ali Efendi'ye 20 akçe tahsis edilmiştir. Bu durum o dönemde Filibe'de kırâat ilmine verilen değeri göstermesi açısından önemli bir veridir. Ali Efendi'nin vefatı sonrasında bu görev evladına tevdi edilmiştir.⁸

Mahmûd Efendi de bu kurumda ders veren şeyhulkurrâlardandır. O, pazartesi ve perşembeleri sabah namazı sonrasında 3 akçe yevmiye ile bu vazifeyi deruhte etmiştir. Buradaki ücret farkı Hacı Ali Efendi'nin özel konumundan olsa gerektir. Mahmûd Efendi'den sonra da oğlu Mahmûd Efendi bu görevi devam ettirmiştir.⁹ Mahmûd Efendi ve oğlunun yürüttükleri diğer vazifeler ise Yâsînânlık¹⁰ ile devirhânlıktır.¹¹ Bu kişilere bahsi geçen görevleri için ikişer akçe yevmiye tayini yapılmıştır.¹²

Hacı Abdurrahmân Efendi, vakfiyesinde, İstanbul'dan kırâat-i seb'ayı bilen, âlim, fâzıl ve müfessir bir zatın getirilip mütevellî tarafından şeyhulkurrâ tayin edilmesini şart koşmuş; bu kişi için de yevmiye olarak günlük 30 akçe tayin etmiştir. Vakfiyede zikri geçen şeyhulkurrânın iş tanımı haftada 3 gün Kur'ân-ı Kerim eğitimi, 2 gün de tefsir ve hadis derslerini içermektedir.¹³

⁵ Ahmet Badi, *Riyaz-i Beldei Edirne*, haz. Ratip Kazancıgil (İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları, 2000), 3/2282; Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 198.

⁶ Elif Hacıoğlu, *Filibe Cuma Camii ve Külliyesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 21.

⁷ Coşkun-Ensar, "Bulgaristan'daki Bazı Kültür Merkezleri", 22.

⁸ Hasan Telli, *Osmanlı Döneminde Bazı Filibe Vakıfları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 45.

⁹ Telli, *Osmanlı Döneminde Bazı Filibe Vakıfları*, 46.

¹⁰ Yâsînânlık, Yâsîn sûresini okuyan kimselere denir. Bu isimle anılan kişiler, haftanın belirli günlerinde özellikle de perşembeyi cumaya bağlayan gecelerde Hz. Peygamber, ashâbı ve vâkîf için mezkûr sûreyi okumuşlardır. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İstilahları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi* 17 (1983), 57; Telli, *Osmanlı Döneminde Bazı Filibe Vakıfları*, 50.

¹¹ Devirhân, Kur'ân'ı devamlı surette hatmeden kişiye denir. Bu kimseler, genelde namaz öncesi Kur'ân okumuşlardır. Görevleri ise Kur'ân'ı hatmederek sevabını Hz. Peygamber'e, ashâbına ve vâkîfa bağışlamaktır. Bir de ser-devirhân vardır ki bu kimseler de hatim işini organize eden kimselerdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 1/436.

¹² Telli, *Osmanlı Döneminde Bazı Filibe Vakıfları*, 50.

¹³ Mehmet Tuğrul, *Osmanlı Dönemi Filibe Vakıfları (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar)* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 54.

Filibe’de dârukkurrâların dışında camilerde de kırâat dersleri verilmiştir. Örneğin Seyyid Ömer b. Ağa b. Yûsuf’un 1783 tarihli vakfiyesinde, Hâfız Abdullah Efendi’nin kurrâlık vazifesini deruhte etmesinin yanı sıra Yeşillizâde ve Anber Kadı camilerinde Kur’ân-ı Kerîm talimi vazifesini icra etmek suretiyle günlük 20 akçe ile görevlendirilmesi istenmiştir.¹⁴

Filibe’de kırâat derslerinin verildiği bir diğer yer ise medreselerdir. Bu çerçevede İsmail Ağa b. Abdullah’ın 1784 tarihli vakfiyesinde medresede Kur’ân dersi veren kimseye günlük 10 akçe tayininde bulunulmuştur.¹⁵ Kuru Ağası Medresesi’nde görevli Kur’ân hocası içinse 10 kuruş yevmiye tahsis edilmiştir.¹⁶

Sıbyan mektepleri de Filibe’de Kur’ân eğitimi verilen müesseselerdendir. Edirne Vilayeti’nin salnâmelerine (1874-1877) göre 28’i Filibe merkezde olmak üzere Filibe’de 80 mektep faaliyet göstermiştir. Malumdur ki bu müesseseler aynı zamanda birer Kur’ân eğitim merkezleridir.¹⁷ Bu kurumlarda eğitimin sürekliliği adına mektep muallimi ve yardımcısı konumundaki kimselerin yevmiyeleri, talebelerin yeme-içmeleri, su ihtiyaçlarının karşılanması ile mektebin ısıtılmasının yanı sıra bakım ve onarım giderlerinin karşılanması için ayrı ayrı ödenek tahsisinde bulunulmuştur.¹⁸

Bu kurumların en önemli özelliği camilerin yanı sıra başlarında bulunmaları yani camilerle birlikte düşünülmesidir.¹⁹ Öyle ki her caminin yanında bir sıbyan mektebinin bulunması zaruri görülmüştür. Bu müesseselerle ilgili şuna da değinmek gerekir ki buralarda eğitim gören çocukların her türlü durumları gözetilmiştir. Örneğin Mehmed Ali Bey Vakfiyesi’nde Kur’ân eğitime yönelik bir muallim bir de halifenin görevlendirilmesinin yanı sıra talebelerin yemeği, ısınmaları, içmeleri ve gündelik hayatta kullanmaları için su ve su malzemesi temini vs. öğrencilerin her türlü ihtiyaçları için ücret tayininde bulunulmuştur.²⁰

Filibe’deki mekteplerle ilgili son olarak şuna da değinmek gerekir ki 1487 senesinde Filibe’de tesis edilen Dede Efendi Mektebi, Rumeli’deki ilk mekteplerden olup bu bağlamda son derece önemlidir. Burada zaman zaman eğitim müfredatında değişiklikler yapılmakla beraber Kur’ân eğitime ciddi bir şekilde ihtimam gösterilmiştir.²¹

2. Osmanlı Filibesinde Vakıflarda Kur’ân Tilâvetine Yönelik Görev Tanımları

Karlı-zâde Ali Bey Vakfı’nın vakfiyesine göre Kur’ân tilâveti güzel salih kişilere (cüzhân),²² pazartesi ve perşembe sabahları, vâkıfın camisinde Hz. Peygamber, ümmeti

¹⁴ Tuğrul, *Osmanlı Dönemi Filibe Vakıfları*, 73.

¹⁵ Tuğrul, *Osmanlı Dönemi Filibe Vakıfları*, 76.

¹⁶ Tuğrul, *Osmanlı Dönemi Filibe Vakıfları*, 109.

¹⁷ Tuğrul, *Osmanlı Dönemi Filibe Vakıfları*, 110.

¹⁸ Tuğrul, *Osmanlı Dönemi Filibe Vakıfları*, 111.

¹⁹ Coşkun-Ensar, “Bulgaristan’daki Bazı Kültür Merkezleri”, 22; Gökdemir, “Osmanlı Devrinde Rumeli’de Kur’ân Tedrisi”, 89; Gökdemir, *Evliya Çelebi’nin Gözüyle Osmanlı’da Kur’ân Kültürü*, 82-118.

²⁰ Tuğrul, *Osmanlı Dönemi Filibe Vakıfları*, 57.

²¹ Hacıoğlu, *Filibi Cuma Camii ve Külliyesi*, 3.

²² Cüzhân belirli günlerde Kur’ân okuyan kimselere denir. Bu vazifenin tevdiisindeki esas gaye camilerde devamlı Kur’ân’ın okunması suretiyle cemaatin maneviyatına hitap edilmesi ve

ve vâkıfın ruhlarına Kur'an'dan bir cüz okumaları karşılığında günlük bir dirhem tahsis edilmiştir.²³ Buradaki cüzhânlarla zamanla 10 akçe yevmiye verildiği de olmuştur.²⁴ Mezkûr vakıftaki cüzhânlık görevi yaklaşık iki asır kadar devam etmiştir.²⁵

İçerisinde cüzhânlık görevinin geçtiği bir diğer vakfiye 1746 tarihli Mehmed Bey b. Ali vakfiyesidir. Buna göre camide Kur'an tilâveti için İhlâshan ve cüzhânlık için müezzin görevlendirilmiştir. Bu bağlamda görevli kişiye müezzinliğin yanı sıra mezkûr her bir vazifesi için yevmiye tayininde bulunulmuş, buna mukabil kendisinden vakit namazları sonrasında üçer âyet okunması ve bundan hâsıl olan sevabın da Hz. Peygamber'le vâkıfın ruhuna iletilmesi istenmiştir. Söz konusu vakfiyede Kur'an okunmasına dair diğer bir görev tanıımı ise devirhânlığa yöneliktir. Cüzhân ve devirhânlardan sabah namazları sonrasında beşer cüz okuyup böylece altı günde bir hatim tamamlayıp tilâvetlerinden hâsıl olan sevabı da Hz. Peygamber'le müminlerin özellikle de kendi geçmişlerinin ruhuna bağışlamaları talep edilmiştir.²⁶

Molla Ali Efendi b. Ali'nin 1844 tarihli vakfiyesinde ise müezzinin Voynik Beyi Mehmed Efendi tarafından yaptırılan camide cüzhânlık vazifesini ifa edip bu esnada her gün bir cüz okuması istenmiş bunun için de kendisine yevmiye tayininde bulunulmuştur. Vakfa mütevellî olarak atanan imamdan da cüzhânlık görevini yürüten müezzinin yaptığı bu işi takip etmesi talep edilmiştir.²⁷

3. Filibeli Kırâat Âlimleri

Filibeli kurrâlardan biyografisine ulaşılabilenlerden en eski tarihli yaşayanı Şeyhulkurrâ Mehmed Efendi'dir (ö. 1078/1667). O, burada vaizlik ve şeyhulkurrâlık yapmıştır. Aynı zamanda o, talebelerine İslâmî ilimlere dair derslerle özellikle de tefsir ve hadis alanında icâzet vermiştir.²⁸ Filibeli kırâat âlimlerinden bir diğeri Salih Efendi'dir (ö. 1143/1731). O, hâfizliğini küçük yaşta bitirmesinin ardından kırâat ilmine yönelik eğitim almış; ayrıca musikiyle de ilgilenmiştir. Salih Efendi, sesinin güzelliği sebebiyle 1697 senesinde Sultan birinci imamı olmuş, 1705 yılında ise Filibe'de mevleviyetlik²⁹ görevinde bulunmuştur.³⁰

---

vâkıfın hayırla anılmasıdır. Bu görev Kur'an eğitimi açısından da önem arz etmektedir. Zira cüzhânların tayininde kendilerinden istenilen en önemli ölçüt bu kişilerin hâfız olması, bu mümkün değilse de Kur'an'ın tecvidine riayet ederek okumalarıdır. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, 1/318; Telli, *Osmanlı Döneminde Bazı Filibe Vakıfları*, 83. Bu göreve atanma esnasında yer yer sınavda başarılı olmanın yanı sıra cemaatin seçtiği kimse olma esasları da aranmıştır. Telli, *Osmanlı Döneminde Bazı Filibe Vakıfları*, 83.

²³ Telli, *Osmanlı Döneminde Bazı Filibe Vakıfları*, 76-77.

²⁴ Telli, *Osmanlı Döneminde Bazı Filibe Vakıfları*, 83.

²⁵ Telli, *Osmanlı Döneminde Bazı Filibe Vakıfları*, 80.

²⁶ Tuğrul, *Osmanlı Dönemi Filibe Vakıfları*, 56-57.

²⁷ Tuğrul, *Osmanlı Dönemi Filibe Vakıfları*, 84.

²⁸ Badi, *Riyaz-i Beldei Edirne*, 3/2282; Akyüz *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 198.

²⁹ Osmanlı'da payitahtlık yapan Edirne, İstanbul gibi yerler ile Balkanlar ve Arap dünyasındaki önde gelen merkezlerin idaresi için tecrübeli ulemâ gönderilmiş, bu kişilerin vazifede buldukları kadılıklara da "Mevleviyet" denilmiştir. Fahri Unan, "Mevleviyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/467-468.

³⁰ Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü'ş-şekâik fi hakki ehli'l-hakâik*, haz. Abdulkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 39-41; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 4/1464; Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 209.

Biyografisiyle ilgili veri bulunabilen Filibeli diğer kurrâlar; Hüseyin Hüsni b. Şa'ban (ö. ?), Hacı Tevfik Efendi (ö. ?) ile Sa'deddîn Efendi'dir (ö. 1308/1890-91). Bunlardan Hüseyin Hüsni b. Şa'ban, Filibe Pazarcığı'nda dünyaya gelmiştir. O, Reîsülkurrâ İsmail Hakkı Efendi'den 'aşere-takrîb okumuş, Ahmet Zühtü Efendi'den de (Fatih dersiâmlarından) dini ilimler tahsil etmiş ve sonrasında icâzet almıştır. Hüseyin Hüsni daha sonra sırasıyla kâtiplik, ibtidâî dâhil Edirne müderrisliği, Sahn müderrisliği ve Kur'ân-ı Kerîm muallimliği görevlerinde bulunmuştur.³¹

Mezkûr kişilerden Hacı Tevfik Efendi ise Filibe'deki Şehâbeddîn Medresesi'nde eğitim aldıktan sonra İstanbul'a gelip Çarşamba'daki Mehmed Ağa Medresesi'nde Şeyhulkurrâ Hâfız İsmail Efendi'nin riyasetinde kırâat ilmine dair eğitim almıştır. Daha sonra memleketine dönen Hacı Tevfik Efendi, Ruslar'ın işgaline kadar burada hocalık yapmıştır. Memleketinin işgalinden sonra İstanbul'a geri dönen Hacı Tevfik Efendi, daha sonra Mudurnu'ya giderek Yıldırım Bayezid Camii ikinci imamlığının yanı sıra Mudurnu müderrisliği görevlerinde bulunmuştur.³²

Sa'deddîn Efendi'ye (ö. 1308/1890-91) gelince o, Filibe'de doğmuş; memleketinde İbtidâ mektebini bitirdikten sonra Hâfız Halil Efendi'den İslâmî ilimlere dair dersler almıştır. Sa'deddîn Efendi'nin hocasından ders aldığı ilim dallarından biri de kıraattir. Memleketinde müftülük de yapan Sa'deddîn Efendi, 1890-91 senesinde Filibe'de vefat etmiştir.³³

Filibeli diğer kırâat âlimleri ise Mustafa Abdullah Efendi (ö. ?),³⁴ Hâfız Halil Hilmi Efendi (ö. ?),³⁵ Filibeli Muhammed Rasim Efendi (1939),³⁶ İbrahim Zeynel Abidin Efendi (ö. ?)³⁷ ile Hâfız Süleyman Efendi'dir (ö. ?).³⁸

³¹ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı* (İstanbul, Medrese Yayınları, 1980), 2/134; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 323.

³² Selami Şimşek, "Osmanlı'nın Balkanlardaki Önemli Kültür Merkezlerinden Biri Filibe'de Tasavvuf ve Tarikatlar", *Osmanlı İlim Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar* (İstanbul: 2014), 247; Gökdemir, "Osmanlı Devrinde Rumeli'de Kur'ân Tedrisi (Bulgaristan ve Yunanistan Örneği)", 90.

³³ Hacıoğlu, *Filibe Cuma Camii ve Külliyesi*, 40.

³⁴ Mustafa Abdullah Efendi, 19. asır Filibe şeyhulkurrâlarıdır. Oğlu Mehmed Tevfik Efendi de aynı şekilde kırâat âlimidir. Bk. Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, 4-130; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 276.

³⁵ Hâfız Halil Hilmi Efendi; Filibe, Çırpan kazasından olup Humbarahâne Cami imamı Süleyman Efendi'den takrîb okuyarak icâzet almış; sonrasında Bergama'da şeyhulkurrâlık yapmıştır. Bk. Eğini Muhammed Hulusi, *Esamî Kurrâ Defteri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafı İnceleme Kurulu Arşivi), 83; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 287.

³⁶ Filibeli Muhammed Rasim Efendi (1939), "7 Emirler Türbedarı" diye meşhur olan Mehmed Kadri Efendi'den (1917) kırâat okuyup icâzet almıştır. Bk. Mardin Ebü'l-Ula, *Huzur Dersleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1966), 2-3/261; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 346.

³⁷ İbrahim Zeynel Abidin Efendi, 20. asır kırâat âlimlerindedir. Filibeli Hâfız Ahmed Cevdet Efendi (1936) kendisinden kırâat icâzeti almıştır. Bk. Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3-253; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 357.

³⁸ 14/20. asır âlimlerinden Hâfız Süleyman Efendi, Filibe'ye bağlı Hasköylü kurrâlarıdır. O, Muhammed Râşid Efendi'den kırâat icâzeti almıştır (kırâati 'aşera). Bk. Eğini, *Esamî Kurrâ Defteri*, 33; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 371.

Sonuç

Osmanlı döneminde Balkanlar'ın önde gelen şehirlerinden Filibe; zamanla cami, medrese vb. yapılarıyla ve buradaki müesseselerde yetişen âlimleriyle önemli bir İslâm merkezi haline gelmiştir. Öyle ki burası, Rumeli Beylerbeyliği'nin de merkezi olmuştur. Osmanlı, vakıflar sayesinde Filibe'yi imar etmiş ve iktisadi refahı neredeyse toplumun tüm kesimlerine yaymıştır. Osmanlı Filibesinde Kur'an eğitimi ve tilâvetine yönelik hizmetler de mezkûr vakıflar aracılığıyla mümkün olabilmektedir.

O dönemde Kur'an-ı Kerîm eğitimine dair hizmetler dârulkurrâlar, camiler, medrese ve mekteplerde söz konusu olmuştur. Şöyle ki Osmanlı Filibesinde 7 adet dârulkurrâdan bahsedilir. Bahsi geçen dönemlerde Anadolu'nun birçok yerinde dahi Filibe'deki dârulkurrâların bulunmaması, Osmanlı'nın Balkanlar'a verdiği değer göstergelerindedir, denilebilir. Filibe'nin meşhur dârulkurrâları ise Ulu Camii ve Şehâbeddîn Paşa dârulkurrâlarıdır. Filibe'de Kur'an eğitimi açısından sıbyan mektepleri de zikre değerlidir. Kaynaklarda 80 civarında mektepten söz edilmektedir. Bu kurumların en önemli özelliği camilerin yanında tesis edilmeleri yani camilerle birlikte düşünülmesidir. Mekteplerin vakfiyelerinde öğrencilerin her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik tahsisle bulunulması da dikkat çekmektedir. Buralarda dönem dönem müfredatlarda değişiklik yapılmışsa da her hâlükârda Kur'an-ı Kerîm eğitimine son derece ehemmiyet verilmiştir.

Filibe'deki vakıfların vakfiyelerinde Kur'an-ı Kerîm tilâveti için de ödenek söz konusu olmuştur. Bu bağlamda vakfiyelerde cüzhân, devirhân, Yâsinhân ve İhlâshân gibi Kur'an-ı Kerîm'in okunmasına yönelik birimler mevcut olup bunların her bireri için ödenek tahsisinde bulunulmuştur. Tüm bu hizmetlerden de anlaşıldığı üzere Filibe'de Kur'an ve kırâatinin yanı sıra tilâvetiyle ilgili hizmetler önemsenmiş; bunun sonucunda Filibe'de Kur'an kültürü oluşmuştur. Bu atmosfer sayesinde Filibe'den önemli kırâat âlimleri yetişmiştir. Şeyhulkurrâ Mehmed Efendi, Hüseyin Hüsnü b. Şa'ban, Hacı Tevfik Efendi ve Sa'deddin Efendi, mezkûr âlimlere örnek gösterilebilir.

Kaynakça

- Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*. İstanbul, Medrese Yayınları, 1980.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kırâat Âlimleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Badi, Ahmet. *Riyaz-i Beldei Edirne*. haz. Ratip Kazancıgil. İstanbul, Edirne Valiliği Yayınları, 2000.
- Bulut, Mehmet-Tuğrul, Mehmet. "Osmanlı Dönemi Rumeli Vakıfları ve Şehirleşme: Prizren ve Filibe Vakıfları Örnekleri". *XVIII. Türk Tarih Kongresi Ankara: 1-5 Eylül 2018*. 5/659-692. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022. 659-692.
- Coşkun, Eyüp-Ensar, Ferhat. "Bulgaristan'daki Bazı Kültür Merkezleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi* 17 (2001), 11-42.
- Eğînî, Muhammed Hulûsi. *Esamî Kurrâ Defteri*. Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafı İnceleme Kurulu Arşivi.
- Fındıklılı İsmet Efendi. *Tekmiletü's-şekâik fi hakki ehli'l-hakâik*. haz. Abdulkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

- Gökdemir, Ahmet. *Evliya Çelebi'nin Gözüyle Osmanlı'da Kur'ân Kültürü (Tedrisat/Tilâvet/Örf-Âdet)*. İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2019.
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı Devrinde Rumeli'de Kur'ân Tedrisi (Bulgaristan Ve Yunanistan Örneği)". *Alanya Uluslararası Din Sempozyumu*. ed. İhsan Çapcıoğlu. 86-95. Elazığ: Asos Yayınevi, 2019.
- Hacıoğlu, Elif. *Filibe Cuma Camii ve Külliyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Kiel, Machiel. "Filibe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/79-82. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Mardin, Ebü'l-Ulâ. *Huzur Dersleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1966.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şimşek, Selami. "Osmanlı'nın Balkanlardaki Önemli Kültür Merkezlerinden Biri Filibe'de Tasavvuf ve Tarikatlar". *Osmanlı İlim Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar/Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı 07-09 Mayıs 2014*. 231-260. İstanbul: 2014.
- Telli, Hasan. *Osmanlı Döneminde Bazı Filibe Vakıfları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Tuğrul, Mehmet. *Osmanlı Dönemi Filibe Vakıfları (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar)*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Unan, Fahri. "Mevleviyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/467-468. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yediyıldız, Bahaeddin. "Vakıf İstilahları Lügatçesi". *Vakıflar Dergisi* 17 (1983), 55-60.